

Haydn halálának 200. évfordulója

Joseph Haydnt a bécsi klasszicizmus nagy mestereként szokták emlegetni, két másik zeneszerzőóriás, Mozart és Beethoven mellett. Születésük szerint azonban egyikük sem bécsi, hiszen Haydn az alsóausztriai Rohrauban, Mozart Salzburgban, Beethoven pedig Bonnban született.

Miért emlegetjük őket mégis bécsi mesterekként? – A XVIII. század második felétől a nyugati zene sorsa Bécs kezébe kerül. Bécsben, a nagyvárosban a zene előadásának százféle lehetősége van: van operaház, több nyilvános hangversenyterem, de a zene színteréül szolgálnak a főúri szalonok, polgári otthonok is. Bécsben találkoznak egymással a zeneszerzők és előadóművészek, s Bécs biztosítja a közönséget és a zeneműkiadókat is.

S mi bennük a klasszikus? – Klasszikusnak szoktuk nevezni bármely korszak kiemelkedő alkotásait, azonban a bécsi klasszicizmus fogalmával egy zenetörténeti korszakot, mégpedig kb. Bach halálától, 1750-től Beethoven haláláig, az 1827-ig terjedő időszakot szoktuk jelölni. Minden klasszicizmus egyensúlyra, arányosságra, szimmetriára törekszik. A bécsi klasszikus zeneszerzők – az elmúlt korszakkal, a barokkkal szemben, bár számos elemét megtartják – döntően új zenei gondolkodásmódot alakítanak ki, új zenei nyelvezetet teremtenek, s ebben óriási szerepe volt Joseph Haydnnak.

Joseph Haydn 1732. március 31-én született a Lajta menti Rohrauban. Apja – foglalkozás szerint kádármester – bár a kottát nem ismerte, ügyesen hárfázott. Haydn a haimburgi rokon iskolamester révén korán megismerkedik a zene alapelemeivel. Mint Georg Reutter udvari karnagy felfedezettje, 1749-ig énekel a Wiener Sängerknaben tagjaként a bécsi Szent István székesegyházban. 1750 és 59 közt nehéz anyagi körülmények közt él: zongoraórákat ad és kottát másol. Majd inasnak és zongorakísérőnek szegődik Porpora olasz zeneszerző és énekmester mellé. Míg az énekleckéket hallgatja, megismerkedik az opera stílusával, valamint az ekkor modernnek számító bécsi komponisták: Dittersdorf, Monn, Wagenseil műveivel.

Első vonósnégyesét 1755-ben Fürnberg báró rendelkezésére írja meg. E vonósnégyes tulajdonképpen a véletlen szülötte: Haydn azért írta két hegedű-brácsa-gordonkára a művet, mert a báró weinzierli kastélyában rajta kívül csak egy hegedűs, valamint egy brácsás és egy csellista volt. – A későbbiek folyamán a vonósnégyes műfaja Haydn kezén alakul és fejlődik: tőle tanulnak a kortársak – s közben ő is tanul kortársaitól (főleg Mozarttól) quartettet írni.

Az ötvenes évek második felében írja első zongoraműveit, azonkívül triókat, szerenádokat, valamint első operáját is, a Sánta ördögöt.

1759-ben Morzin gróf lukaveci rezidenciájára kerül, mint zeneigazgató. Itt írja élete első szimfóniáját. 1760-ban feleségül veszi Anna Maria Kellert, házassága azonban nem szerencsés. Gyermeekáldás és szeretet nélkül élnek együtt 1800-ig, az asszony haláláig.

Haydn 1761. május elsején az Esterházy hercegek szolgálatába kerül. Csaknem harminc évet tölt Kismartonban és Eszterházában – mai nevükön Eisenstadtban és Fertődön – először mint másodkarmester, majd 1766-tól 1790-ig, a herceg haláláig mint első karmester. E harminc évről így vall: „Kísérletezhettem egy zenekar élén, megfigyelhettem minden hatást, javíthattam, nyesegethettem, vállalkozhattam, merhettem!” – Valóban: az Esterházy-udvarban minden lehetőség adott a zseniális muzsikus számára: a hercegnek saját operája, világi és egyházi együttese, sőt cigányzenekara is van.

A hatvanas évek a kísérletezés korszaka Haydn számára. Állandó és közvetlen kapcsolatban áll a rendelkezésére álló muzsikussal, akiknek hangszeres tudását műveiben maximálisan kihasználja. Kipróbálhatja a különféle hangszíneket, kitalálhatja a zenekari beszédet, bizonyos hangulatok kifejezésének lehetőségeit, kikísérletezheti a komponálás minden csínját-bínját. – 1767-68-ban versailles-i mintára elkészül a színház Kismartonban. Több operát, marionett játékot komponál a hetvenes években, e művei azonban kevésbé jelentősek.

Az 1770-es években megjelenik (Byron szavaival) a „század betegsége”, a Sturm und Drang, melyet általános hangulatként világfájdalom, túlfokozott érzékenység jellemez,

gondoljunk csak Goethe: Götz von Berlichingen, vagy pedig az ifjú Werther keservei c. művére. A kornak e romantikus vonását fedezhetjük föl többek közt a Búcsú szimfóniában.

Ebben az időben találkozik a nagy barokk hagyományokkal, megismeri Bach zenéjét. Bizonyíték erre többek közt, hogy az op. 20-as vonósnégyesek közül az f-mollnak két-, az A-dúrnak három-, a C-dúrnek négyszólamú fúga a zárótétele. A barokkal való találkozást bizonyítja a D-dúr quartett variációs tétele is, melynek intonációja a legjelentősebb a fiatal Haydnnál.

Az Esterházy-kastélyban úgy élt Haydn, mint a teréziánus vagy jozefinus Ausztria bármely rezidenciáján élhetett volna. Szinte a véletlennek – és az ő különleges érdeklődésének köszönhetjük, hogy megütötte fülét a magyar muzsika, melynek hatása különleges fűszerként, érdekes színeként több művében – például a G-dúr zongoratrió Rondo all'ungherese tételében – fedezhető fel. Külön öröm számunkra, magyarok számára, hogy egy ilyen rendkívüli alkotóegyéniség rögzítette a mai Burgenland területén az 1700-as évek második felében hallható magyar zenét, és nem utolsó sorban a korabeli előadói stílust, előadásmódot.

Az Esterházy herceg szolgálatában töltött harminc év bíbelődő, fűrő-faragó műhelymunkájának köszönhetjük a klasszikus formák kialakulását, a klasszikus stílus létrejöttét, a klasszikus hangzásideál megteremtődését.

A zenei formákban egyszerűséget, letisztulást figyelhetünk meg. A nagyszabású művek alapeleme a könnyen követhető periódustéma. A formaalkotásban a visszatérésnek van nagy szerepe, a szerkesztésmódban a homofónia kerül előtérbe. Új műfajok születnek: a szonáta, a vonósnégyes és a szimfónia. Uralkodó hangnemük a dúr. Az új hangzásvilágra jellemző, hogy eltűnik a barokk korban nélkülözhetetlen csembaló. A dinamika gazdagodik: már az első Haydn-művekben megjelenik a mannheimi mesterek vívmánya, a crescendo. Állandósul a zenekar összetétele: a négyszólamú vonóskarhoz a fa- és rézfúvókat párosával alkalmazzák, melyekhez üstdob is csatlakozik.

A kismartoni művekre egyre inkább felfigyel a külföld. 1784-ben Párizs felkérésére Haydn hat szimfóniát komponál. 1790-ben meghal Esterházy Miklós herceg. Az ekkor már Európa-hírű művész nagy utazásra szánja el magát: 1791-ben Londonba megy. Szimfóniáit – diadalmas siker közepette – maga dirigálja. Oxfordban 1791 júliusában az egyetem díszdoktorává avatják.

Az első londoni utat hamarosan második is követi 1794-ben. „Mérhetetlenül sokat jelentett számára a két londoni út, az osztatlan siker élete alkonyán s egyben alkotóereje teljében, tehát a ‚legjobbkor‘, a legnagyobb világforum reflektorában, a legszélesebb közönség, az új világváros polgári tömegei előtt. A művész itt tört ki valójában a régi világ keretei közül; amit eddig csak megálmodott, annak most kézzelfogható teljesülését látta: szavát mindenki megértette, mondanivalója egyszeriben mindenkié lett, s amiről úgy érezte, hogy valahol ott készül a jövőben, itt elébe hozta a jelen.” – írja Szabolcsi Bence.

London számára Haydn 12 szimfóniát komponált. Megírásuk szimfónikus munkásságának betetőződését s egyúttal lezárását jelentette.

Londoni útjai során találkozott másodszer a barokk zenével: tanúja volt az 1791-es nagyszabású Händel-ünnepségeknek, magába szívja a Händel-oratóriumok diadalmas tömegjeleneteit, hatalmas lélegzetű dallamíveit. Elsősorban a lírai, statikus oratóriumok ragadják meg, ezek hatását érezhetjük a Teremtés és az Évszakok c. oratóriumában. Mindkét mű szövege eredetileg angol, melyet Gottfried van Swieten báró, Haydn pártfogója, ösztönzője és barátja fordított németre.

Az utolsó Haydn-vonósnégyesek már szinte Schubert, Brahms hangját vetítik elénk. Rendkívül egyszerű témáinak megmunkálása Bartók IV. vonósnégyesére mutat előre. – 1806-ban, 74 éves korában így nyilatkozik: „A zeneművészet határtalan... Ami a zenében még történhet, sokkal nagyobb és több annál, mint ami eddig végbement. Gyakran olyan eszmék ébrednek bennem, amelyek még sokkal messzebbre vinnék előre művészetemet; de fizikai erőm nem engedi többé, hogy kidolgozásukhoz fogjak.”

1809. május 31-én hal meg, s mint előbb idézett szavaiból kitűnik, „tele bőránddal” megy el, mint Bartók, de itt hagyott számunkra 104 szimfóniát, 83 vonósnégyest, 21 vonóstriót, 41 zongoratriót, 126 barytontriót – és még sorolhatnám: divertimentókat, zongoraműveket, táncokat, nyitányokat, versenyműveket, operákat, egyházi műveket...

Életműve az előadóművészek és a hangversenyműsorok összeállítóinak kimeríthetetlen kincseshányója.

Fegyelmezett, csak a zene törvényszerűségeinek engedelmeskedő szelleme a legtöbbet adta, amit művész az emberiségnek adhat. Erőforrás lehet mindannyiunk számára.

Radics Éva